

Євгенія КОРОЛЬ
(Донецьк)

РЕЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ В РОМАНІ Б. БРЕХТА "ДІЛА ПАНА ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ"

У романі Б. Брехта "Діла пана Юлія Цезаря" молодий історик збирає матеріал для біографії Цезаря. Він звертається до знаного Мумлія Спіцера, колишнього судового виконавця, який багато років тому описував майно Гая Юлія за борги, а пізніше став його довіреною особою. У Мумлія зберігається щоденник Рара (раба-секретаря Цезаря), що цікавить історика. Також і сам Спіцер може повідомити молодому авторові багато чого про Цезаря і часи, коли той ішов до влади.

Хронотоп роману складається з двох основних рівнів. Кожен з них певним чином пов'язаний з історією. Перший рівень – це час збирання історичного матеріалу. Тут молодий біограф у пошуках фактів розмовляє з Мумлієм і читає записи Рара. Слово надається також іншим персонажам (колишньому легіонеру Цезаря, юристу Афранію Карбону і поету Вастію Альдеру). Вони по-своєму висвітлюють події, на тлі яких відбувалося становлення диктатури Гая Юлія. Історик зіставляє їх свідчення з власними уявленнями про імператора, а на протиріччях, що проявляються у цьому зіставленні, вибудовується концептуальний ідейний конфлікт твору: "наївна" свідомість молодого історика (за сумісництвом і "первинного" наратора¹), що підлягає дії офіційної легенди Цезаря, стикається з фактами, які свідчать проти піднесеної інтерпретації діянь Гая Юлія. На цьому рівні просторово-часових відношень, пов'язаному із збиранням і осмисленням даних про минуле, до художнього світу роману входить історія як наука.

Другий шар хронотопу припадає на добу Цезаря (біограф збирає матеріал через двадцять років після смерті Гая Юлія). Ці просторово-часові координати реконструйовано у нотатках Рара і коментарях Мумлія, а також в оповідях персонажів, які були названі вище. У просторово-часових

відносинах другого рівня – безпосередньо хроно-топ історичних подій, епоха, що цікавить історика і реконструюється для читача хроніки.

Особливості історичного хронотопу і художньої обробки історичного матеріалу в романі Б. Брехта розглянуто (серед відомих нам робіт) у праці В. Йеске "Діла пана Юлія Цезаря", у передмові І. Фрадкіна до російськомовного видання роману й у монографії Е. Шумахера. Останній зазначає, що на основі історичного матеріалу в романі осмислено такі проблеми, як "Гітлер" і "фашизм", хоча дослідник одразу ж сам наводить слова Брехта про те, що роман не є замаскованою біографією Гітлера або Мусоліні [1: 131]. І. Фрадкін, зі свого боку, виходить з того, що образ Цезаря цікавить Брехта як "взірець для всіх диктаторів" [2: 7].² За думкою дослідника, основне смислове навантаження у реалізації історичного плану несе у творі момент "розвінчання міфу" (саме це словосполучення і винесено до заголовку передмови³). Фрадкін трактує розвінчання міфу в романі Брехта в дусі марксистського літературознавства, наголошуючи, що у художньому світі роману параболічно обіграно соціальну міфотворчість сучасного Брехтові капіталістичного світу та викрито його нелюдські економічні і політичні механізми [2: 7-9]. У свою чергу, В. Йеске вказує, що більш важливим за можливість порівняти і зіставити давньоримські події періоду становлення Цезаря із добою становлення гітлерівської диктатури в Німеччині ХХ століття для Брехта є так зване "владнання минулого".⁴ Роман не стільки розкриває передумови, однаково дійсні для ствердження обох диктатур, скільки показує, який досвід повинна б була витягти демократія Веймарської Республіки з історії і який вона зрештою проігнорувала [4: 292]. Вчений також зазначає, що "Діла пана Юлія Цезаря" протиставлено певному типу історичного роману, де за декораціями змалюваної епохи приховуються події і особистості, сучасні для авторів (цей різновид жанру був популярним у період антифашистської еміграції) [4: 290-291]. В. Йеске співвідносить розвінчання "міфу Цезаря" у творі Брехта з поглядами романіста на історію, її сутність і значення. На думку вченого, руйнуючи легенду про обраність Цезаря, Брехт тим самим піддає сумніву уявлення, нав'язане більшістю історіографічних джерел і історичних романів вищезазначеного типу, ніби історію творить окрема особистість. Як стверджує В. Йеске, на місце "сильної особистості" у "Ділах пана Юлія Цезаря" виходить те, що, за думкою романіста, насправді визначає хід історії: соціальні, політичні,

¹ Про роль оповідачів і реципієнтів у розвінчанні міфу про імператора в романі Б. Брехта див. нашу роботу: Король Є. О. Функції оповідної структури у романі Б. Брехта "Діла пана Юлія Цезаря" / Є.О. Король // Брехтівський часопис: Статті, доповіді, есе. – №2 / Відповід. ред. Закалюжний Л. В., Ліпісівський М. Л. – Житомир : Житомирський державний університет ім. Івана Франка, 2012. – С. 121-125.

² Тут у тексті І. Фрадкіна цитата із самого роману. В українському перекладі, який використано при написанні нашої статті, див.: [3: 10].

³ Рос.: «Развенчание мифа» [2: 5].

⁴ *Erledigung der Vergangenheit*. – Тут і далі переклад наш. – Є.К.

економічні процеси – закономірності глобального характеру [4: 310-312]. Сам роман при цьому варто розглядати як "літературну програму протидії історіографії"⁵ [4: 309].

В цьому відношенні привертає до себе увагу той рівень хронотопу в романі, де молодий біограф збирає й осмислює факти. Цікавим постає тут і образ історіографії. З самого початку працю біографа ніби протиставлено легенді, що складається навколо видатної особистості і викривляє сприйняття подій. Герой, який планує створити біографію імператора, говорить: "<...> великий політик, чию біографію я задумав написати, приготував своїм біографам – чи то свідомо чи несвідомо – значно більші труднощі, ніж незручності обтяжливої подорожі. Усе туманом повивала легенда. Він навіть сам писав книжки, щоб увести нас в оману. Та й грошей на це він витратив чимало! Сама думка про те, що хтось може докопатися до справжніх мотивів їхніх вчинків, уганяє великих людей у піт"⁶ [3: 5]. Тут побічно сформульовано завдання біографа (історіографа): зняти ореол легенди навколо прославленого політичного діяча і розкрити його істинне обличчя, справжнє підґрунтя його вчинків.

Проте швидко з'ясовується, що дана установка властива авторові як вищій інстанції роману Брехта, а не самому героєві, адже на першому етапі своєї роботи молодий біограф вірить у легенду Цезаря. Нею визначені його уявлення про імператора і, відповідно, задум біографічної роботи. Цезар для молодого біографа – "ідол"⁷ [3:10], від його постаті невід'ємна "велич"⁸ [3: 35]. Будь-які повідомлення, що плямують репутацію Цезаря або позбавляють його саява величчя, болісно сприймаються істориком. Розповіді Мумлія Спіцера, в яких Цезар постає безпринципним ділком, що принижено крутиться між правлячим сенатом і демократичним Сіті, неприродна характеристика, яку дає імператорові колишній легіонер ("недолугий <...> дідуган"⁹ [3: 35]), промови Афранія Карбона про ідеали комерції, що отримали можливість здійснитися за часів Цезаря – все це обурює біографа. У бесідах з Мумлієм Спіцером, чії коментарі до подій минулого незмінно охарактеризовано як ділові, юнак постійно намагається вказати фінансисту на благородні мо-

тиви, які нібито спонукали Гая Юлія до того чи іншого вчинку, і засмучується, коли Спіцер спростовує подібні ствердження, пояснюючи дії Цезаря комерційними інтересами або прагненням влади. Таким чином, біограф, чия праця, власне, мала б сприяти руйнуванню міфу, насправді налаштований на те, щоб слідувати за цим міфом (принаймні на початку) і був би радий, якби вдалося підтримати легенду про велич імператора.

Варто зазначити, що на питання Мумлія Спіцера, чи було вже опубліковано якусь з його праць, біограф називає свій труд про Солона [5: 1172]. Солон і Цезар сприймаються як легендарні постаті. "Приписуючи" біографію Солона своєму героєві, автор підкреслює спільність історіографії та міфотворчості, вказує на причетність історіографів до створення легенди про виключну особистість. В цьому відношенні історіографічні праці у романі не відрізняються від робіт самого Цезаря, який "навіть сам писав книжки, щоб увести нас в оману".¹⁰

Ще одним пунктом, за яким роман Брехта являє собою полеміку з історіографією, є описовий характер останньої. Молодий біограф відзначає, що після всіх реформ і завоювань Цезаря залишається "лише описувати"¹¹ його діяння. Саме це я й мав намір зробити в задуманій мною біографії"¹² [3: 10].

Описовість побічно свідчить про небажання біографа занурюватись у вивчення підводних течій, економічних і політичних махінацій, які визначали хід історії за часів приходу Цезаря до влади. Про це небажання зневажливо висловлюється Мумлій Спіцер: "Рар займався лише діловою стороною всіх його починань, а це, як вам відомо, мало цікавить наших істориків. Вони ж нічого і ніколи не знають про гру на пониження акцій. Це здається їм чимось другорядним" [3: 8]. Окрім того, Мумлій дозволяє собі зневажливо

⁵ *Literarisches Gegenprogramm zur Historiographie.*

⁶ "<...> dass der große Politiker, dessen Biographie zu schreiben ich unternommen hatte, sowohl unbewusst als auch bewusst seinen Biographen mehr Hindernisse aufgebaut hatte als einiges beschwerliches Reisen. Da war die Legende, die alles vernebelte. Er hatte sogar selber Bücher geschrieben, um uns zu täuschen. Und er hat ebenfalls Geld ausgegeben und nicht wenig! Vor die Erkenntnis der wahren Beweggründe ihrer Taten haben die großen Männer den Schweiß gesetzt [5: 1171].

⁷ "<...> meines Idol[s] <...> [5: 1176].

⁸ *Größe* [5: 1199].

⁹ *Verlebt* [5: 1176].

¹⁰ Судячи за наявних фрагментів, те, що припущення молодого біографа про міфотворчий характер книг Цезаря («Записки про Галльську війну») відповідають дійсності, мало бути стати абсолютно очевидним у п'ятій книзі роману. Творіння Гая Юлія, з одного боку, підлягало цензурі – Мумлій Спіцер подбав, щоб в книзі не залишилось нічого, що могло б зашкодити репутації Цезаря і його війсьній кампанії. З іншого боку, «Записки» повинні були переконати римлян у тому, що війна ведеться виключно в інтересах держави: *das ist sein GALLISCHER KRIEG, sagte er* (Mummlius Spicer. – Є.К.) <...>. *ich habe es heute nacht wieder überflogen. nicht schlecht. sehr militärisch. ich habe das manuscript damals sehr genau durchgegangen, bevor es ausgeschrieben wurde. ich glaube nicht, dass irgendetwas interessantes darin stehen geblieben ist. wir gaben es 703 heraus, als in Rom der stunk losbrach, weil wir das heer ständig vergrößerten. man behauptete, wir führten nur angriffskriege. wir bewiesen natürlich das gegenteil, aber wir überzeugten niemand von etwas anderem als davon, dass wir einen guten stil schrieben. <...>. wir schrieben das buch nur, weil uns die mittel zu ausreichenden bestechungen ausgingen. ein buch wirkt immer viel schwächer als ein kouvert* [6: 318].

¹² Підкреслювання наше. – Є. К.

висловлюватись про історичну науку.¹³ Він також усвідомлює, що біографія може сприяти створенню політичної легенди.¹⁴ Цей персонаж уособлює діловиту раціональність і тверезо оцінює значення економічних явищ і процесів для політики і, відповідно, для успіху Цезаря і тих, що подібні до нього. У зневажливому ставленні фінансиста до історіографії знаходить метафоричне вираження думка про нездатність і небажання науки про минуле прозріти ті рухи і закономірності, що направляють історію до того або іншого річища і насправді визначають як життя суспільства у цілому, так і особистості на кшталт Цезаря.

У свою чергу, автор роману організує композицію таким чином, щоб наївні уявлення молодого історика про Цезаря постійно перебивались і спростовувались щоденниковими записами Рара та коментарями Мумлія Спіцера або зауваженнями інших персонажів. Це змушує читача не просто слідкувати за подіями, але аналізувати їх і робити висновки, тобто активно долучатися до осмислення. Позиція активного осмислення протиставляється описовості, яку молодий біограф на початку роману вважає єдиною продуктивною. Проте врешті решт і сам герой вимушений включитися до аналізу фактів і поступово відмовитись від легенди, у полоні якої він перебував на першому етапі.

Важливу роль тут відіграє третій рівень хронотопу (він існує в романі поряд з хронотопом становлення Цезаря, і другим часо-просторовим рівнем – тим, де молодий біограф збирає матеріал), який справедливо виділяє у творі В. Йеске [5: 286]. Цей рівень відповідає дещо невизначеному майбутньому – після тих розмов, які веде історик зі Спіцером, і після прочитання щоденника Рара. На наявність цього хронотопічного пласта вказує, зокрема, фраза: "Тільки значно пізніше я збагнув, чому він зовсім не прагнув хоч би трохи прикрасити ті події, що було б неважко зробити, а, навпаки, навмисно наголошував усе брутальне й жорстоке"¹⁵ [5: 178]. Цей рівень просторово-часових відношень у романі детально не розкрито, його лише намічено. Проте він відіграє значну функцію, адже це свого роду "хронотоп збагнення": як то видно із наведеної вище цитати, у цей час біограф Цезаря здатний повною мірою проаналізувати зібраний матеріал, зробити висновки. Це означає злам "міфічних" уявлень про Цезаря, що були властиві його біографу раніше. Невипадково у зазначеному фрагменті протиставляється бажання "прикрасити ті події" (що, було б,

до речі, "неважко") і наголошувати "усе брутальне й жорстоке". Ця антитеза унаочнює принципи двох протилежних історіографічних підходів: такого, що ідеалізує минуле і уможливує створення легенди, і такого, що, запобігає їй через озвучення неприємних, але правдивих деталей.

Таким чином, історія як наука перетворюється в романі Б. Брехта "Діла пана Юлія Цезаря" на предмет зображення. Історіографія постає тут такою, що сприяє творенню соціальних міфів, хоча саме вона повинна б була їх руйнувати, пропонуючи факти замість легенди. Прагнення біографа сконцентруватися на великій особистості, не враховуючи "вписаність" цієї особистості в загальні для всього суспільства закономірності і процеси, а також описовий характер історичної праці – ці аспекти історичної науки підлягають у романі критичному осмисленню. Натомість автор пропонує такий спосіб обробки фактів, коли реципієнт має зіставляти й аналізувати, робити висновки. Саме до цих процесів автор у романі "Діла пана Юлія Цезаря" залучає читача, пропонуючи його увазі наївні уявлення молодого біографа поряд з діловитими коментарями Мумлія Спіцера і записками Рара, що повні красномовних деталей. Читач має пройти тим самим шляхом, що і герой-біограф: від "міфологічних" уявлень про Цезаря, що склалися під впливом традиційної історіографії, до збагнення істинних мотивів вчинків майбутнього імператора і закономірностей, які зробили можливим становлення його диктатури, від віри у "сильну особистість" до прозріння тих підводних течій, що можуть сприяти становленню диктатур як у стародавньому Римі, так і за всіх часів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумахер Э. Жизнь Брехта / Эрнст Шумахер ; Пер. с нем. Научная редакция И. Фрадкина. – М.: Радуга, 1988. – 352 с.
2. Фрадкин И.М. Развенчание мифа / Илья Моисеевич Фрадкин // Б. Брехт Дела господина Юлиуса Цезаря ; Пер. с нем. В. Курелла. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – С. 5-11.
3. Брехт Б. Діла пана Юлія Цезаря / Бертольд Брехт ; Пер. з нім. Н. Гордієнко-Андріанова. – К. : Дніпро, 1983. – 215 с.
4. Jeske W. Die Geschäfte des Herrn Julius Caesar / Wolfgang Jeske // Brecht-Handbuch : In 5 Bd. – Bd. 3 (Prosa, Filme, Drehbücher) / [Hrsg. von Jan Knopf]. – Stuttgart ; Weimar : Metzler, 2002. – S. 282-313.
5. Brecht B. Geschäfte des Herrn Julius Caesar / Bertolt Brecht // Brecht B. Gesammelte Werke in 20 Bänden. – B. 14. Prosa 4. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1990. – S. 1167-1379.
6. Jeske W. Die Geschäfte des Herrn Julius Caesar / Wolfgang Jeske // Brechts Romane / [Hrsg. von Wolfgang Jeske]. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1984. – S.241-370.

¹³ Und kleineren Geschlechtern blieb nur, seine Taten zu beschreiben. Das sollte meine geplante Biographie tun [5: 1176].

¹⁴ <...> in einigen sehr vagen Bemerkungen über Geschichtsschreibung, Bemerkungen sehr abschätziger Art übrigens [5: 1177].

¹⁵ Поп.: Ich nehme an, Sie wollen eine Biographie schreiben. Das ist etwas Politisches [5: 1173].